

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МЕЛІТОПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО
ЛАБОРАТОРІЯ ФІЛОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

МОВА. СВІДОМІСТЬ. КОНЦЕПТ

Збірник наукових статей

Випуск 11

УДК 81'1(08)
ББК 80
М 74

Затверджено Вченою радою Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 7 від 24 червня 2010 р.).

Редакційна колегія:

Солоненко А. М., *д-р. біол. наук, проф.*
Габідулліна А. Р., *д-р філол. наук, проф.*
Гармаш О. Л. – *д-р філол. наук, доц.*
Коноваленко Т. В., *канд. пед. наук, проф.*
Митяй З. О., *канд. філол. наук, доц.*
Сіроштан Т.В., *канд. філол. наук, доц.*
Хомчак О. Г., *канд. філол. наук, доц.*

М 74 Мова. Свідомість. Концепт: зб. наук. статей / відп. ред. О. Г. Хомчак. – Мелітополь: ФОП Однорог Т.В., 2021. – Вип. 11. – 250 с.

До збірника ввійшли наукові праці, присвячені актуальним питанням філології. Дослідники різних фахових рівнів ставлять і розв'язують проблеми широкого наукового діапазону. Основні положення статей були обговорені на X Міжнародній науковій конференції «Концептуальні проблеми функціонування мови в полікультурному просторі» (31 березня 2021 року) в Мелітопольському державному педагогічному університеті імені Богдана Хмельницького.

Збірник призначений для фахівців і широкого кола читачів, що цікавляться актуальними проблемами філології.

Відповідальність за достовірність та оригінальність поданих матеріалів (фактів, цитат, прізвищ, імен, результатів досліджень тощо) покладається на авторів.

УДК 81'1(08)
ББК 80
©Хомчак О.Г., відп. ред., 2021

ЗМІСТ

КОМУНІКАТИВНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ МОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПОЛІЕТНІЧНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Анциферова К., Митяй З.О.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА І ФУНКЦІОНУВАННЯ
ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ..... 9

Венгринюк М. І.

ОСОБЛИВОСТІ АКТУАЛІЗАЦІЇ КАТЕГОРІЇ ІНТЕНСИВНОСТІ
В НАУКОВО-ТЕХНІЧНОМУ ТЕКСТІ..... 12

Возна А.В., Єрмоліна Л.П.

ВИВЧЕННЯ МОРФОЛОГІЇ У ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ З ЛЕКСИКОЮ,
СИНТАКСИСОМ І СТИЛІСТИКОЮ..... 16

Горда О.В.

ЗАСОБИ УВИРАЗНЕННЯ ЗАГОЛОВКІВ ГАЗЕТИ
«АГРОБІЗНЕС СЬОГОДНІ»..... 21

Жукова А.В.

ЗНИЖЕНОРОЗМОВНІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ ЯК МАРКЕР
ЕКСПРЕСИВНОЇ ОЦІНКИ В МОВІ ЗМІ..... 25

Косович О.В.

ГЛОБАЛЬНИЙ ВИКЛИК КОРОНАВІРУСНОЇ ПАНДЕМІЇ: МОВНІ ЗМІНИ 29

Котлярова В.Ю., Ткач М.В.

МОДАЛЬНЕ СЛОВО ЯК ОСОБЛИВА ЧАСТИНА МОВИ..... 32

Курицина А.М.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ГРАМАТИЧНОЇ СЕМАНТИКИ..... 35

Лемещенко-Лагода В. В.

MAIN APPROACHES TO THE CLASSIFICATION OF SCOTTISH
DICTIONARIES (WRITTEN IN SCOTS AND SCOTTISH GAELIC)..... 38

Німетулаєва Л.І.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДВАЛИНИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ..... 43

Пасік Н. М.

ВСТАВЛЕНІ КОМПОНЕНТИ В КОНТЕКСТІ ЕСТЕТИКИ
ІДІОСТИЛЮ П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО..... 45

ГЛОБАЛЬНИЙ ВИКЛИК КОРОНАВІРУСНОЇ ПАНДЕМІЇ: МОВНІ ЗМІНИ

Очевидно, що вловлювати предмет дослідження (мовні зміни) можна на різних рівнях. У мовній тканині сучасного українського медійного дискурсу ми спостерігаємо тенденції варваризації, вульгаризації, стереотипізації та лінгвокреативності. Не будемо забувати і про те, що соціальні мережі характеризуються демонстрацією приватного відношення, знехтування нормами грамотної мови на догоду «спонтанності».

Візьмемо, наприклад, появу в епоху коронавірусу пов'язаних з ним неологізмів. За якими моделям йде неологізація? Виникають нові феномени, які вимагають йменування. *Самоізоляція* – калька з *self-isolation*. *соціальне дистанціювання* – калька з *self-distancing*. Продуктивна розмовна модель іменників на -к(а) (*дистанційка* за аналогією до *молочка* (молочна продукція) і т.д.). Існують й інші розмовні елементи (*підчепити корону*). Неологізми, з одного боку, відображають нові соціальні феномени, а з іншого боку, тут проявляється процеси варваризації й вульгаризації у мові.

З'явилися неологізми з іронічним ставленням до об'єкта йменування: *ковідеворс*, *ковідеоткі*, *карантинія* (це «запальна вечірка»), *короніали* – за аналогією з *мілєнніалами*, *карантикули*, *скарантанити час*, *карантець*.

Феномен мовної гри можна спостерігати в протестах проти самоізоляції в США, які проходили під гаслами «*Liberate! Facts not fear! Plandemic! Practice media distancing! Hands Off Our Citizens! Give me Liberty or Give Me Death! Live Free or Die*».

Під час аналізу дискурсу ми можемо спостерігати і процес концептуалізації. Концепт «невидимий ворог» породжує нові яскраві метафори. Придивімося до мови повідомлень Бі-Бі-Сі про пандемію:

War man versus virus. The latter is still winning – метафора боротьби людини з вірусом; *apocalyptic announces* – епітет «апокаліптичний»; *war zone* – військова зона – мілітарна метафора; *dire situation* – епітет «надзвичайний»; *in the midst of the national trial* – семантика «лиха», метафора; *be prepared for the hard days that lie ahead* – «важкі дні», семантика, що асоціюється з війною; *numbers of victims exceeded 9/11* – яскраве порівняння; *relentless exhaustive and deadly virus* – показові епітети, які характеризують вірус; *crippling the economy* – метафора впливу на економіку, семантика «хворобливості», «інвалідизації»; *robbing us of our civil liberties* – метафора вірусу-розбійника; *darkest days hardest days* – семантика «тяжкості днів»; *fire under control* – мілітарна метафора «придушення вогню противника»; *frontline* – мілітарна метафора «фронту»; *battle* – мілітарна метафора «битви»; *mass graves – no dignity in graves even in more or less developed so-cities* – аргументація на кшталт «вірус не щадить навіть в смерті».

У синтаксисі повідомлень є показовим використання першої особи множини (апеляція до єдності). Як риторичні стратегії використовуються стратегії зневажливо-жартівливого применшення або залякування.

Є показовою емоційність мови війни, яка працює разом з мілітарною метафорою на створення образу ворога, битви з ним. Військова метафора виявляється, наприклад, у виступі президента Франції Е. Макрона: «*Nous sommes en guerre...ennemi (...) invisible, insaisissable... Jamais la France n'avait dû prendre de telles décisions en temps de paix*» [5].

Мілітарна метафора виявляється в дискурсі французьких медіа: «*dans cette bataille*» (в цій битві), «*d'innombrables désastres humains*» (незліченні людські катастрофи), «*Le virus mute en un tueur redoutable, qui infeste le monde entier*» (вірус мутує в грізного вбивцю, який заражає весь світ), «*jusqu'à ce que nous gagnions la guerre*» (поки ми не виграли війну), «*visions apocalyptiques*» (апока-ліптичне бачення), «*une fatigue qu'on n'a jamais connue*» (втома, яку ми ніколи не знали), «*d'anticipation d'une inquiétante actualité*» (очікування тривожних новин), «*Le virus, arme idéale*» (вірус – ідеальна зброя) [6].

На рівні дискурсу необхідно говорити про значення, що демонструються і розділяються.

Уразливість і зміна світу – ключові концепти мови німецького президента. В умовах непередбачуваної загрози всьому світу президент ФРН звернувся до своїх громадян. Ф.-В. Штайнмаєр закликав людей до терпіння, дисципліни і солідарності в коронній кризі: «*Sondern wir alle haben das in der Hand, durch unsere Geduld und unsere Disziplin – gerade jetzt, wenn es uns am schwersten fällt*» [2]. Він підкреслив, що світ зіткнувся зі складною ситуацій, світ став іншим, саме ці слова стали заголовками багатьох новинних стрічок: «*Die Welt danach wird eine andere sein. Wie sie wird? Das liegt an uns! Lernen wir doch aus den Erfahrungen, den guten wie den schlechten, die wir alle, jeden Tag, in dieser Krise machen*» [2; 3; 7]. Варто відзначити, що дев'ятихвилинне телевізійне звернення президента ФРН вважалось винятковим знаком – зазвичай глава держави звертається до народу в такому вигляді тільки на Різдво.

На рівні дискурсу проявляється процес стандартизації. Стандартизм дискурсу урядових рекомендацій є досить показовою. Антикризовий дискурс зв'язків з громадськістю є стандартним. Тут PR-фахівець виступає в єдиній команді антикризових менеджерів, забезпечуючи комунікацію даної команди і роботу відповідно до антикризового плану корпорації або державних органів.

Для кризової ситуації пандемії є характерним згортання свобод, перш за все пересування і зборів. Це і електронне стеження (*applications tracking all arrivals*), технології *facial recognition*, контроль сигналів з телефону тощо, робота міграційного контролю.

В різних країнах міра згортання свобод є різною. Відомі «драконівські» заходи в законослухняному Китаї і лібералізм в скандинавських країнах, в Японії. Не так-то легко посадити громадян «під домашній арешт», але ситуація вимагає згортання свобод пересування в інтересах громадян. Це висловлюють рекурентні медійні

кліше: на взірць *to suspend the right to strike, to restrict freedom of movement, to convince people to stay indoors* тощо.

Типологія кризових ситуацій і фаз кризи змушує думати, що незалежно від конкретної ситуації дії антикризового піару є стандартними. У разі наявності вини компанія або держава переважно вибирає таку стратегію комунікації, коли вона визнає помилки, вибачається, пробує компенсувати завдані збитки, прагне не втратити залишки репутації [4]. Хоча відомі і ситуації заперечення кризи. Склалися, як відомо, основні принципи антикризової комунікації (чесність, повнота і достовірність інформації, оперативність, співчуття, робота з цільовими аудиторіями і медіа).

Безсумнівно, що використання мереж змінило характер кризової комунікації: будь-яка інформація практично миттєво з'являється і може поширюватися, завдяки перепостам, самі постраждалі – зазвичай активні блогери і т.д. Підкреслюється роль медійних матеріалів як в мережах, так і на сайтах, в корпоративних і традиційних медіа.

Сам глобальний медіадискурс демонструє безліч кризових ситуацій. Вміщені в глобальну інформосферу статті мають всі ознаки сучасних текстів конвергентної журналістики (мультимедійні, такі, що містять гіпертекстові елементи, інтерактивні, транскордонні). Їх можна поширювати в соціальних мережах (*sharing*), роблячи перепост. Це креолізовані тексти – інформаційні повідомлення доповнені фотографіями, інфографікою.

Вищевикладене дозволяє зробити наступні висновки. Медійний матеріал у антикризовій комунікації оцінюється з точки зору структурованості, підпорядкованості певній задачі, функціональності з точки зору інформаційних і просвітницьких цілей. Існують типові стратегії і тактики антикризової риторики при загальних установках на принципи антикризової комунікації. Сучасні матеріали з антикризової комунікації в медіа дозволяють оцінити, яка роль різних акторів у кризовій комунікації і як використовуються сучасні медіа в режимі 24/7.

ЛІТЕРАТУРА

1. Санкаускас А. PR-коммуникации в условиях кризисной ситуации: на примере компании “Volkswagen”. Санкт-Петербургский гос. ун-т. СПб., 2016. 94 с.
2. ARD Home. Tagesschau.de [Електронний ресурс] // Tagesschau.de. URL: <https://www.tagesschau.de/inland/steinmeier-ansprache-corona-101.html>. (Дата звернення: 03.02.2021)
3. Bundespraesident Steinmeier. Die Welt danach wird eine andere sein [Електронний ресурс] // Die Welt. URL: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article207205459/Bundespraesident-Steinmeier-Die-Welt-danach-wird-eine-andere-sein.html>. (Дата звернення: 03.02.2021)
4. Coombs W. T. Ongoing crisis communication: Planning, managing, and responding. CA: Thousand Oaks, Sage, 1999. 256 p.
5. Le Monde, le 17 mars 2020 & URL: <https://www.lemonde.fr/politique/article/2020/03/17/nous-sommes-en-guerre-face-au->

coronavirus-emmanuel-macron-sonne-la-mobilisation-generale_6033338_823448. html
(Дата звернення: 02.02.2021)

6. Le Monde. Tous nos articles sur l'épidémie due au coronavirus SARS-CoV-2 [Електронний ресурс] // Le Monde. URL: <https://www.lemonde.fr/coronavi-rus-2019-ncov>. (Дата звернення: 03.02.2021)

7. Steinmeier F.-W.: «Wir werden das Virus besiegen» – Selbstbeschränkung soll Leb-en retten! [Електронний ресурс] // Epoch Times 16. März 2020 Aktualisiert: 16. März 2020. URL: <https://www.epochtimes.de/politik/deutschland/steinmei-er-wir-werden-das-virus-besiegen-a3186420.htm>. (Дата звернення: 02.02.2021).

Котлярова В.Ю., Ткач М.В.

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

МОДАЛЬНЕ СЛОВО ЯК ОСОБЛИВА ЧАСТИНА МОВИ

Модальність викликає великий інтерес у сучасних дослідників англійської мови. Слід відзначити два типи зв'язку мовця з процесом комунікації. Ці зв'язки вивчаються у системі модальності мови. Так, існує модальність у вузькому розумінні цього слова – це реальність дій мовця. І другий тип цього зв'язку – яке завдання виконує мовець за допомогою речення у процесі комунікації. Цей зв'язок визначається як комунікативне завдання.

Слід також відзначити, що різні типи модальності мають різний характер. Якщо мова йде про оцінювання мовцем змісту з точки зору реальності – нереальності, то такий тип модальності називають зовнішнім. Якщо мова йде про зв'язок суб'єкта та предиката, то така модальність є внутрішньою.

Модальне слово, займаючи у реченні більш або менш виражену незалежну позицію, виражає ставлення мовця до відображення ситуації та її частин. Не існує чіткого визначення модальних слів. Деякі лінгвісти взагалі не відносять їх до особливої частини мови, прираховуючи до прислівників.

Поняття модальність, в широкому значенні цього слова – міра, спосіб. Модальність у мовознавстві – граматична категорія, яка виражає характер відношення змісту речення до дійсності. Модальність виражається різними граматичними засобами, зокрема модальними словами.

Модальні слова мають значення характеристики повідомленого факту з точки зору його імовірності, можливості, зв'язку з іншими фактами, діями та інше. Вони передають суб'єктивне ставлення мовця до висловлювання. Існує думка, що модальні слова в реченні завжди виконують роль вставних членів. Але не кожне слово, що виконує роль вставних членів в реченні, належить до класу модальних слів. Модальні слова – особлива частина мови, а в ролі вставних членів можуть виступати інші частини мови: прислівники, прийменникові звороти, інфінітивні конструкції і так далі. До модальних слів як частини мови належать тільки слова, які

Шевченка. Реакція суспільства була радикальна – постери порізали. На підтримку проєкту була випущена серія плакатів «Вісім подруг Лесі Українки», де поетку представили в образах Супержінки, Мерілін Монро, Нефертіті, британської королеви Єлизавети тощо [12].

Згодом постмодерні трансформації проникають і в освіту. Команда піар-агенції Navas PR за підтримки видавництва «Ранок» та громадської організації «Освіторія» засновують проєкт ЛітДвіж, який ставить собі за мету формувати в молоді позитивне сприйняття української класики, довести, що «українська література – то є справжній двіж, який надихає, змінює й качає» [11]. Вони безкоштовно розсилають портрети усміхнених класиків на фоні, зробленому у стилі поп-арт.

Така ретрансляція класичних образів за посередництва поп-арту можлива й на уроках літератури. Як приклад візьмімо твір Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» [14], що вивчається в 10 класі загальноосвітнього навчального закладу. Освітня програма з української літератури пропонує учням дослідити шлях Нечипора Варениченка від правдошукача до розбійника й набути одну з предметних компетентностей – вміти характеризувати образ Чіпки, пояснювати його поведінку психологічними чинниками [17].

Аналіз уроків, викладених у вільний доступ у мережі, доводить, що більшість викладачів зосереджуються на впливові суспільства на долю людини, що залишає в учнів хибне враження безпорадності й повної залежності від соціуму. Але якщо змінити вектор дослідження, зосередити увагу на **унікальності** головного героя роману Панаса Мирного та Івана Білика, яка полягає в тому, що **Чіпка Варениченко – найдосконаліший образ злочинця** в українській літературі, що жоден інший автор не зміг так майстерно виписати й обґрунтувати вчинки персонажа, тоді викладач зможе спонукати учнів до критичного мислення й творчого пошуку, адже залучатимуться знання з різних наук, як-от: кримінологія, генетика, психологія, філософія, соціологія, історія, культурологія, літературознавство тощо. Окрім того, для реалізації завдання можна скористатися компаративним методом аналізу з арсеналу рецептивної естетики, поставивши проблемне питання, **чи є Чіпка Варениченко Джокером з української класики?** Зіставлення героя з української класичної літератури й героя коміксів і сучасних фільмів, окрім залучення до обговорення широкої учнівської аудиторії, забезпечить й компаративну лінію, яка дозволяє порівняння літературних творів, їх компонентів (тем, мотивів, образів, поетичних засобів та іншого), явищ і фактів, що належать до різних літератур, встановлення зв'язків між українською, світовою літературою й літературами національних меншин, розгляд традиційних тем, сюжетів, мотивів, образів у різних літературах, про що зазначено у Державному стандарті середньої освіти [6]. Використання на уроках літератури авторських підходів до розв'язання педагогічних завдань, методів рецептивної естетики, які надають привілей читачеві у парадигмі «автор – текст – читач», допоможе розвинути в учнів емоційний інтелект, що на сьогодні є чи не найважливішим завданням.

Отже, постмодерна літературна освіта засвідчує зміну парадигми світоглядного рівня, виводить викладання української літератури з полону стереотипів, усталеності, орієнтується на формування ціннісних засад, де одночасно співіснують

коди старої культури (персони титульних поетів і письменників, знятих з п'єдесталів, фрагменти їхніх текстів) і знаки нової епохи (не менш важливі й варті уваги) [13]. Постмодерна літературна освіта залежить від культурного контексту, а отже навчити дитину зчитувати інформацію з різних джерел, розшифровувати словесні й візуальні коди, розвивати емоційний інтелект – означає для викладача бути в авангарді суспільних змін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бриних М.С. Українська класика має «презумцію нецікавості» [Текст] / М. С. Бриних. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/25172447.html>
2. Ваховський Л. Ц. Постмодернізм і сучасна освіта [Текст] / Л. Ц. Ваховський // Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pedagogika. – Т. 24, 2013. – С. 15 – 23. – Режим доступу: <http://212.87.236.17:8080/Content/3169/2.pdf>
3. Воробйова Л. С. Філософія освіти в добу постмодерна / Л. С. Воробйова // Політологічний вісник. – 2014. – Вип. 73. – С. 261 – 272. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pv_2014_73_27
4. Горбатенко В. П. Людина і суспільство в ситуації постмодерну: філософсько-політичні детермінанти [Текст] / В. П. Горбатенко // Соціогуманітарні проблеми людини. – Вип. № 5. – Львів: Західний науковий центр НАН України та МОН України, 2010. – С. 151 – 166.
5. Грехов О. Квантовий стрибок Шевченка. Метро [Постери] / Олександр Грехов. – Режим доступу: <https://unexploredcity.com/blog/shevchenko-quantum-jump>
6. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти [Текст] . – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF#Text>
7. Дністровий Анатолій. Автономія Орфея. Варіації на тему поетичної творчості і навколо неї [Текст] / Анатолій Дністровий. – Харків: Акта, 2008.
8. Ключек Г. Д. Літературна освіта в новій українській школі: стратегія і тактика реформування [Текст] / Г. Д. Ключек // Дивослово. – 2017. – № 1. – С. 7 – 11.
9. Ключек Г. Д. Літературна освіта в новій українській школі: стратегія і тактика реформування [Текст] / Г. Д. Ключек // Дивослово. – 2017. – № 2. – С. 2 – 11.
10. Ключек Г. Д. Про сучасний стан шкільної літературної освіти в Україні [Текст] / Г.Д. Ключек // Наукові записки. – Вип. 85. – Серія: філологічні науки (літературознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. С. 19 – 33.
11. ЛітДвіж. – Режим доступу: <https://litdvizh.com/>
12. Мазаник Л. Вісім подруг Лесі Українки [Постери] / Леся Мазаник. – Режим доступу: <http://thedevochki.com/2019/02/26/vosem-podrug-lesi-ukrainki/>
13. Маленко О.О. Світоглядні модуси постмодернізму в національній художньо-естетичній практиці кінця ХХ ст.: рецепція наукового осмислення проблеми [Текст] / О. О. Маленко // Вісник Харківського національного педагогічного університету ім. Г. Сковороди. Філософія. – 2013. – Вип. № 40 (2). – С. 110 – 124.
14. Мирний Панас. Хіба ревуть воли, як ясла повні? : роман з народного життя [Текст] / Панас Мирний. – Тернопіль: Навчальна книга: Богдан, 2020. – 415 с.

15. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи [Текст] / Заг. ред. М. Грищенко. – Режим доступу:

<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>

16. Павко А. І. Методологія модерну і постмодерну: проблеми синтезу протилежних підходів [Текст] / А. І. Павко // Вісник НАН України. – Вип. 3, 2011. – С. 34 – 39.

17. Українська література. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 10 – 11 класи (рівень стандарту) [Текст] / Авт. кол. Р. В. Мовчан, С. Р. Молочко, Д. І. Дроздовський, Л. Т. Коваленко, А. М. Фасоля, В. І. Цимбалюк. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>

18. Яценко Т. О. Тенденції розвитку методики навчання української літератури в загальноосвітніх навчальних закладах (друга половина ХХ – початок ХХІ століття): монографія [Текст] / Т.О. Яценко. – Київ: Педагогічна думка, 2016. – 360 с.

Ситор О.О.

*Стрийський фаховий коледж
Львівського національного аграрного університету*

МОВЛЕННЄВА КУЛЬТУРА СУЧАСНОГО ПЕДАГОГА

Хочеться порадити вчителям: якщо ви прагнете, щоб ваше виховання стало мистецтвом, відточуйте слово. Шукайте в невичерпній скарбниці нашої рідної мови перлини, які запалюють вогник захоплення в дитячих очах. Знаходьте найтонші відтінки на багатобарвній палітрі народної мудрості. Говоріть дітям красиво про красу навколишнього світу.

В. Сухомлинський

Мова завжди мала і має велике значення в житті суспільства. Тому членам суспільства, а особливо мовознавцям, філологам, ніколи не байдуже, в якому стані перебуває їх мова, як вона розвивається.

Українська мова надзвичайно багата. Немає такої галузі людських знань, немає такої ділянки науки, техніки, мистецтва, громадського життя, в якій не можна було б спілкуватися українською мовою. Володіючи багатим і розвинутим словниковим складом, гнучкою граматичною будовою, прекрасними фонетичними якостями,

українська мова має невичерпні внутрішні можливості для свого дальшого розвитку і вдосконалення.

Вивчення мови, вироблення мовної культури є невід'ємною частиною виховання. «Як парость виноградної лози плекайте мову, пильно й ненастанно політь бур'ян», - закликає поет-академік М.Т. Рильський, один з найкращих знавців української мови.

Що ж ми розуміємо під поняттям «культура мови»? У чому полягає справді висока мовна культура?

Культура мови полягає насамперед у бездоганно правильному користуванні лексичними, граматичними і синтаксичними нормами літературної мови, а також у правильній вимові слів і вживанні нормативних наголосів у словах.

Отже, висока культура мови – це не тільки знання властивих мові закономірностей, певний ідеал мови, що проявляється у творах класиків, а й вміння активно користуватися цими знаннями, творчо застосовувати їх.

Мати високу культуру мови – це означає вміти користуватися мовними багатствами, і тією спадщиною, яка склалась віками.

Ясність мови – одна з основних ознак високої мовної культури, бездоганного вміння висловлювати свої думки. Уміння правильно говорити в основному дається в навчальних закладах, життя ж порівняно мало дає до набутого. Тому і зрозуміло, яке велике значення має прищеплення молодій людині любові і поваги до рідного слова, дбайливе ставлення до мовних скарбів, виховання в молоді високої мовної культури, чуття мови. Одним із важливих елементів виховання є прищеплення студентам любові до рідного слова, до рідної мови. "Рідне слово - то невичерпне, животворне і невмируще джерело, з якого дитина черпає уявлення про навколишній світ, про свою родину, про своє село й місто, про весь свій край". Тому перед кожним педагогічним колективом стоїть неабияке завдання – навчити своїх вихованців дбайливо ставитися до мови, оберігати рідне слово, не знищувати його могутності. Могутність мови – це духовна могутність народу, який дав мові силу й красу.

Повага, з якою необхідно ставитись до мови, потрібна носіям мови не менше, ніж повага до людини, бо, як відомо, людина, байдужа до власної мови, - дикун. Учитель-словесник має навчити учня правильно добирати мовні засоби, зважаючи на норми як лексичні, фразеологічні, так і словотвірні, морфологічні та синтаксичні.

Високої культури мовлення можна досягти постійним удосконалюванням логічного мислення, тренуванням пам'яті, чому сприяє читання текстів різних стилів, свідомим засвоєнням лексичних, словотвірних, морфологічних, синтаксичних, стилістичних норм, пам'ятати про *комунікативні якості* :

- правильність
- термінологічна точність
- логічність
- змістовність
- доречність
- лексичне багатство
- виразність
- чистота

Проблема мовленнєвого розвитку чи не найактуальніша в методиці навчання української мови. Ступінь розвитку мовлення — це характеристика освіченості людини та народу загалом. "Мовленнєвий розвиток є елементом формування духовної культури людини, що ушляхетнює її життя, збагачує сферу спілкування з іншими людьми. Водночас це важлива складова частина навчального процесу з опанування української мови" [3, с. 2].

Формування мовленнєвої компетенції становить основу мовленнєвого розвитку і передбачає формування системи уявлень про функціонування мовних одиниць у мовленні, їх конструктивну і стилістичну роль. До показників мовленнєвого розвитку належить комунікативність, тобто здатність спілкуватися, що зумовлює активне використання засобів мови, вміння сприймати та відтворювати зміст чужого висловлювання і продукувати власне, тобто вміння осмислено сприймати й продукувати усні й письмові тексти.

Особистість педагога розкривається в єдності слова та поведінки; у слові він виявляє себе, свою моральність, ставлення до виховання, свою емоційно-мовленнєву культуру. А мовна культура педагога — це дзеркало його духовної культури. Вона забезпечує успіх у тій найтоншій сфері виховання, яку ми сьогодні називаємо моделюванням, перетворенням, переведенням зовнішньої діяльності на мову внутрішнього світу людини. "Слово — це ніби той місток, через який наука виховання переходить у мистецтво, майстерність" [Сухомлинський В. -5, т. 5, с. 160]. Слово володіє магічним даром відкриття людиною себе в ньому, а завдяки слову людина здатна відкривати для себе увесь світ. Допомогти молоді відкрити світ і себе у ньому — одне із завдань педагога. Як він зуміє це зробити, великою мірою залежить від його володіння словом — цим "фантастичним ключем самопізнання", від його комунікативної компетенції, вміння самовиражатися у процесі мовної професійно-педагогічної комунікації.

Сучасний педагог повинен бути неповторною індивідуальністю, носієм національної духовності як невід'ємної частки загальнолюдської культури, людиною широкого кола інтересів, глибоких лінгвістичних знань, тобто творчою мовною й мовленнєвою особистістю.

Культура мовлення педагога віддзеркалює ціннісні орієнтації, гармонію професійних знань, комунікативних і морально-психологічних можливостей, характеризує його вихованість, уміння висловлювати думки, дотримуватись етичних норм спілкування й ін. Передумова ефективності професійної та особистісної комунікації — це опанування педагогом культурою мови і мовлення, мовленнєвого етикету. Учасники спілкування повинні дотримуватись мовленнєвого етикету з метою встановлення міжособистісного контакту, підтримання доброзичливої атмосфери, тональності спілкування тощо. Мовленнєвий етикет педагога складається з правил мовленнєвої поведінки у спілкуванні з колегами, учнями, студентами, їхніми батьками [2, с. 136].

Педагог здійснює мовленнєву діяльність в усній і писемній формах. Природно, що перевагу має усна форма спілкування. Сфера вжитку усного мовлення — розповідь, бесіда, лекція, доповідь, виступ, промова. Успіх педагогічного спілкування значною мірою зумовлюється тим, як педагог розуміє особливості

усного мовлення [1, с. 38] як такого, що розраховане на безпосереднє слухове сприймання. Культура педагогічного спілкування — це вміння слухати, ставити запитання, аналізувати відповідь, уміння зрозуміти іншого, бути уважним, спостережливим, встановлювати контакт, передавати своє ставлення до того, про що йдеться, вміння зацікавити, захопити поясненням, орієнтуватися в обстановці. Висока культура мовлення педагога немислима без дотримання мовленнєвого етикету, що "полягає у вмінні уважно, з цікавістю слухати співрозмовників, нікого не перебиваючи, тактовно прилучатися до розмови, доладно і зрозуміло висловлюватися, говорити толерантно, з повагою, використовуючи гречні слова" [1, с. 40].

Отже, у педагогічному спілкуванні має значення все: як зустріти, як поводитися, яку міміку, які слова вживати тощо. Проте перше враження про педагога складається з того, наскільки щиро і привітно він вітається. Воно може бути хибним, однак студенти чи учні підсвідомо орієнтуються на свої почуття під час привітання. Мовна культура педагога, як і будь-кого іншого, виявляється в його вмінні обрати доречну форму привітання чи прощання, що залежить від віку співрозмовників (студенти, старшокласники, молодші школярі), стосунків з ними, місця події (аудиторія, клас, вулиця, транспорт тощо), конкретної ситуації (навчальна, побутова бесіда, на екскурсії, у гостях при випадковій зустрічі). Вся професійно-мовленнєва діяльність педагога спрямовується на спонукання до навчальної діяльності з метою отримання знань, розвитку умінь аналізувати, оцінювати, зіставляти. У такій ситуації педагог повинен шукати етикетні формули, що сприяли б виконанню цих завдань, а не гальмували процес. Дуже важливо те, як і з якими словами звертається педагог. До студентів, а також старшокласників краще звертатися на "Ви", це підвищує рівень відповідальності того, до кого звертаються, і рівень поваги до того, хто так звертається. Буде правильним знати імена своїх студентів, а не звертатися лише на прізвище.

Основна сфера діяльності педагога — навчальне заняття. Воно поєднує різні форми, жанри, функціональні різновиди спілкування, і педагогу важливо дотримуватися мовного етикету заняття, творчо інтерпретувати конкретні комунікативні ситуації. Дотримання етикету розширює комунікативні можливості педагога, забезпечує ефективний обмін почуттів і думок, робить спілкування бажаним, а процес передавання і сприйняття інформації — цікавим, психологічно актуальним. Якщо педагог хоче залучити студента до діалогу, викликати у нього реакцію на повідомлення, він може скористатися спонукальними запитаннями: "Хіба Ви не знали, що роботу треба було здати сьогодні?"; "Чи Ви не зрозуміли завдання?" й ін.

Впливаючи на студента власним авторитетом, педагогу слід обдумувати висловлювання з "установкою на позитив": "Вважаю, що результат Вашого пошуку буде позитивний"; "Не сумніваюся, шановні, що Ви засвоїли цю тему добре"; "Думаю, для Вас це завдання не буде складним". Педагог вводить у своє висловлювання позитивну оцінку і тоді, коли намагається схилити студента до реалізації своїх намірів: "Знаю, Ви згодні зі мною"; "Хочу порадити добре

підготуватися до виконання модульного тестового завдання"; "Нагадую ще раз про підготовку до контрольної роботи".

Принцип ввічливості зобов'язує нагадати про поінформованість того, хто слухає, і в такий спосіб: *"Ви самі про це нагадували...", "Ви самі просили..."* тощо. Вживання таких висловлювань, як *"Не галасуйте, бо зараз будете відповідати на мої запитання", "Уважно слухайте, бо я буду запитувати", "Чого мовчите?", "Чого не слухаєте?"* й інші — невмотивовані, недоречні. На думку психологів, такі звертання не стимулюють пізнавальної активності, а створюють психологічні бар'єри між студентами і педагогом. Причинами низької культури спілкування педагогів можуть бути недостатня увага до проблем організації спілкування, неврахування вікових та індивідуальних особливостей студентів, небажання підвищувати рівень культури спілкування.

Про роль слова педагога у навчально-виховному процесі наголошував В. Сухомлинський, звертаючи увагу на те, що *"слово вчителя — як інструмент впливу на душу вихованця, нічим не замінити. Мистецтво виховання включає насамперед мистецтво говорити, звертатися до людського серця. Я твердо переконаний, що багато шкільних конфліктів, які нерідко закінчуються великою бідою, починаються з невміння вчителя говорити з учнями"* [5, т. 5, с. 321].

Частина культури викладача — це його емоційність. Такі етикетні фрази, як наприклад: **дякую, спасибі, будь ласка, добре, шановні студенти**, сказані байдужим тоном, не принесуть задоволення тому, кому вони адресуються, а лише призведуть до небажання у майбутньому спілкуватися з таким педагогом. Якщо ж етикетні формули педагога будуть наповнені позитивними емоціями, випромінюватимуть розуміння і співучасть, вони завжди матимуть відгук у студентських серцях. І тоді не траплятимуться випадки, коли педагог з обуренням розповідає, як студент не привітався до нього на вулиці, вдавши, що не бачить викладача.

Справжній педагог з високою фаховою культурою вчить розмірковувати вголос, він ділиться з юнаками і дівчатами своїми сумнівами, звертається до них за порадою, запрошує до спільних роздумів. *"Слово... невимушене, задушевне... утверджує атмосферу довір'я, щиросердності, спільності. У розмові педагога і учнів утверджується єдність поглядів на добро і зло, на моральні цінності"* [5, т. 5, с. 323]. Педагогові слід добре знати, що і коли сказати, оскільки його висловлювання-репліки по-різному впливають на слухачів: етикетні формули, оптимізуючи, сприяють процесові комунікації, а їх відсутність справляє гальмівний вплив.

Важливі у процесі комунікативної діяльності педагога й невербальні засоби (зовнішній вигляд, пантоміміка, міміка, міжособистісний простір тощо). Використання і розуміння невербальних засобів допомагає істотно підвищити ефективність взаємодії, обміну інформацією. Естетична виразність, привабливість викладача виявляється в привітності погляду, доброзичливості обличчя, усмішці, зібраності, стриманості рухів, виправданих м'яких жестах, у поставі й ході. Вчені-психологи наголошують на недопустимості для педагога *"кривляння"*, метушні, штучності жестів, в'ялості. У його зовнішності повинна відчуватися стримана сила, впевненість і доброта.

Важливе значення має тон, інтонація, темп мовлення, паузи, застосування яких дають змогу допомогти зосередитися, перейти від одного етапу спілкування до іншого, стимулюють мимовільну увагу. Спокійний і лагідний тон викликає у слухачів довіру. У процесі мовлення викладач (учитель) виразом обличчя підсилюють чи нейтралізують вплив слова, підтримують або гальмують увагу слухача. Широкий діапазон почуттів виражають порухи брів, очі, погляд, усмішка. У гармонії зі словом педагог повинен застосовувати жести, які можуть створювати певний настрій в аудиторії, сприяють забезпеченню уваги, активізують пізнавальні процеси студентів, оптимальний обмін поглядами зі студентами (слухачами) поєднує зоровий контакт з охопленням очима всієї аудиторії, що створює робоче коло уваги. Поглядаючи на студента, який відповідає, викладач дає зрозуміти, що уважно слухає його. Доброзичливий погляд при вислуховуванні відповіді — запорука ефективного зворотного зв'язку.

Сучасний етап розвитку суспільства та освіти вимагає постійного самовдосконалення викладача, формування й розвитку його професійних якостей, підвищення професійної компетентності. Тому сьогодні педагогові потрібно наполегливо працювати над собою, самозмінюватися, адже професійний розвиток є невіддільним від особистісного — в його основі лежить принцип саморозвитку, який зумовлює здатність людини спрямовувати власну життєдіяльність на практичне перетворення. Заняття мають захоплювати дітей, пробуджувати в них інтерес та мотивацію, навчати самостійно мислити, діяти. Адже доведено, що педагог ефективно вчить учня лише тоді, коли сам уміє вчитися, а особливо в умовах упровадження в навчальний процес сучасних педагогічних технологій. Шляхів вдосконалення є безліч, а процес триває усе життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біляєв О. *Культура мовлення вчителя-словесника // Дивослово. - 1995. - №1.*
2. Волкова Н.П. *Професійно-педагогічна комунікація: Навч. посіб. - К., 2006.*
3. Донченко Т. *Мовленнєвий розвиток як науково-методична проблема // Дивослово. — 2006. — №5.*
4. Стахів М. *Комунікативний тренінг як засіб удосконалення мовленнєвих умінь студентів педагогічних коледжів // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова: Зб. наук, праць. — К., 2005. — Вип. 2.*
5. Сухомлинський В. О. *Слово про слово // В. О. Сухомлинський. Вибрані твори: У 5 т. — К., 1977. — Т. 5. Статті.*